

Виникнення і перший період функціонування метеорологічної станції в Ніжині (1885–1904 роки)

Як відомо, метеорологія – це наука, яка вивчає будову і властивості земної атмосфери, а також фізичні процеси і явища, що відбуваються в ній. Основне завдання метеорологів – не передбачення погоди, а спостереження за погодою. Основними об'єктами спостереження (а загалом дослідження) є склад і будова атмосфери, її тепловий режим, вологообмін, загальна циркуляція атмосфери, електричні поля, оптичні і акустичні явища. Ці спостереження ведеться на метеорологічних станціях і, зрозуміло, що чим більше буде пунктів спостереження, тим точнішими будуть оцінки і узагальнення. Метеорологічна станція (метеостанція) – це установа, де цілодобово ведуться регулярні спостереження за станом атмосфери і атмосферними процесами. Усі метеорологічні станції складають метеорологічну мережу.

Практичне значення метеорологічних спостережень і передбачень погоди було очевидним з давніх-давен, але тільки з появою відповідних приладів (барометра, термометра, гігрографа та багатьох інших) стало можливим налагодити систематичні спостереження за погодою. Разом з тим, ці спостереження могли мати сенс тільки у випадку уніфікації, стандартизації приладів і певного порядку отримання метеорологічних даних.

Початок сучасної метеорології в Російській імперії (в т.ч. і в Україні) можна віднести до середини ХІХ ст., а ще точніше – до 1 квітня 1849 р., коли в Петербурзі була заснована “Головна Фізична Обсерваторія” (далі – ГФО). Вона стала створювати мережу метеорологічних станцій, особливо в європейській частині імперії. З 1872 р. ГФО стала готувати щоденні систематичні карти Європи і Сибіру та випускати метеорологічний бюлетень. Особливо велика заслуга в цьому належить директору ГФО протягом 1868–1895 років. Генріху Вільду. Взявшись за організацію мережі метеостанцій на науковому фундаменті, він перш за все розпочав розробку нової інструкції для спостерігачів. В основу цієї інструкції було покладено принцип одноманітності спостережень по всій мережі і порівнянність їхніх результатів, адже без дотримання цього матеріали спостережень втрачають будь-яку цінність. Ця інструкція була підготовлена в 1869 р. [1].

Введення інструкції для всієї мережі метеостанцій до певної міри впорядкувало їхню роботу. З 1870 р. для всіх станцій були жорстко встановлені три терміни спостережень: 7, 13, 21 години (з 1 квітня до 30 вересня) і 8, 13, 21 година (з 1 жовтня до 31 березня) і введено новий календарний стиль. Того ж року були введені шкала Цельсія замість попередньої шкали Реомюра і метрична система мір для передачі метеорологічних елементів [2].

У 1879 р. з'явилася “Инструкция, данная Императорской Академией Наук в руководство метеорологических станциями”. У подальшому вона поступово доповнювалася і змінювалася. За період з 1879 р. до 1891 р. вона витримала чотири перевидання. Окрім цих інструкцій видавалися (як доповнення до них) “Таблицы для вычисления метеорологических наблюдений”, а також опису деяких приладів [3].

Отже, необхідна підготовча робота щодо створення досить широкої мережі метеостанцій в межах Російської імперії була зроблена. Оскільки підготовлених фахівців-

метеорологів не було, то вирішили звернутися за допомогою до Міністерства Народної Освіти стосовно залучення викладачів різних типів навчальних закладів для створення метеостанцій і надалі систематичного збору необхідної інформації. Такого роду запит щодо створення метеостанції у Ніжині при інститутській гімназії надійшов 31 травня 1882 р. Попечитель Київського навчального округу надіслав директору Інституту М.О. Лавровському листа, де, зокрема, говорилося:

З огляду на надзвичайний розвиток, який останнім часом у всіх освічених країнах отримали кліматичні дослідження, такі важливі не тільки в науковому відношенні, але й для користі торгівлі, землеробства і мореплавання і взагалі для практичних цілей, Імператорська Академія Наук визнає і тепер важливим отримання Головною Фізичною Обсерваторією від викладачів навчальних закладів якомога повніших метеорологічних спостережень, внаслідок чого п. Міністр Народної Освіти від 26 минулого квітня за №4925–м, прохає зробити відповідне розпорядження про здійснення викладачами фізичної географії в середніх навчальних закладах ввіреного мені Округу, метеорологічних спостережень та про надсилання нотаток про них до Головної Фізичної Обсерваторії [4].

Перед початком нового 1882 – 1883 навчального року, а саме 26 серпня 1882 р. директор Інституту дав розпорядження викладачу гімназії О.А. Шарко “здійснювати метеорологічні спостереження і їхні результати надсилати через канцелярію до Головної Фізичної Обсерваторії” [5].

Наскільки були готовими до такої роботи і гімназія і власне сам О.А. Шарко засвідчує його рапорт через півтора місяці після згаданого розпорядження директора. Подаємо текст рапорту повністю:

Педагогічна Рада Гімназії поклала на мене обов’язки здійснювати метеорологічні спостереження і їхні результати надсилати до Головної Фізичної Обсерваторії. Оскільки немає при цьому певних вказівок стосовно того, якого характеру повинні бути ці спостереження, в які терміни і в якій формі повинні надсилатися їхні результати, та й приладів для спостереження немає, то я не можу взятися за виконання цього зобов’язання не інакше як після отримання певних вказівок про характер спостережень і необхідних для цього пристроїв. Тому маю честь покірливо прохати знехтяться з Головною Фізичною Обсерваторією про висилання до Ніжинської Гімназії, по можливості, певних вказівок про характер спостережень, про форму і терміни надсилання їхніх результатів, а також бажано мати вказівки Головної Обсерваторії, які, на її думку, необхідно мати прилади і пристрої для цього [6].

Як бачимо, на місці не було не те що приладів для метеостанції, а й навіть власне розуміння того, що є таке метеостанція і як вона функціонує. Іншими словами, треба було створювати метеостанцію, як кажуть, “з нуля” і, разом з тим, вчитися робити спостереження не на око, а по науці.

16 жовтня 1882 р. запропонований О.А. Шарко запит був надісланий до ГФО, і вже за 10 днів було отримано один примірник інструкції для метеостанцій і листа, у якому було викладено план заходів зі створення такої станції в Ніжині. Розуміючи, що в Ніжині принципово це питання ще далеко не вирішене, то керівництво ГФО зауважило в листі, що за умови ухвали про створення метеостанції, Обсерваторія надішле детальний опис щодо встановлення приладів, таблиці для обчислення і запас книжок та бланків для запису спостережень [7].

Проте, справа створення метеостанції затягнулася через тривале листування і узгодження з окружним начальством фінансових питань стосовно придбання необхідних приладів і пристроїв. Так, протягом 1884 р. попечитель округу двічі дозволяв придбати обладнання на 300 і на 179 руб. [8]. Вимагало часу також і виконання замовлень на прилади, які купляли або в механічній майстерні ГФО, або в московському магазині приладів і інструментів В. Салль і А. Верньє. Ртутний барометр, як повідомили з ГФО, пересилати транспортом і поштою неможливо – його треба було комусь з Інституту забрати “з okazjiєю” з майстерні ГФО [9]. Крім того, О.А. Шарко, ознайомившись з інструкцією ГФО, прийшов до висновку про неможливість організації збору результатів метеорологічних спостережень відповідно до вимог ГФО. Справа в тому, що ГФО вимагала здійснювати збір інформації тільки в певні часові терміни, а саме: о 7-й, 13-й і 21-й годинах. 22 листопада 1882 р. О.А.

Шарко у своєму рапорті на ім'я директора Інституту писав про неможливість суворого дотримання такого часового діапазону, оскільки о 13-й годині ще тривають заняття в гімназії (вони закінчувалися о 14.00) і зайнятість викладачів гімназії не дозволяє це робити [10]. Фактично це означало його відмову займатися облаштуванням метеостанції, бо надалі в документах його ім'я більше не зустрічається. Разом з тим, немає в документах і розпорядження директора про передачу справи метеостанції на викладача математики інститутської гімназії Якова Ернестовича Вінклера (1850–1921).

Я.Е. Вінклер у 1875 р. закінчив фізико-математичний факультет Московського університету і працював учителем математики в різних гімназіях імперії. З вересня 1883 р. він переходить до гімназії Інституту князя Безбородька. Можна припустити, що новому викладачеві тоді ж восени 1883 р. і доручили облаштування метеостанції, оскільки О.А. Шарко не виявив ентузіазму виконати доручення директора. 1884 рік виявився переломним у створенні метеорологічної станції. Протягом року було підготовлено майданчик для метеорологічних спостережень, який поступово заповнювався необхідними приладами і пристроями. Майданчик, який було огорожено невисоким штахетником, розташовувався посередині палісадника на відстані 32 метрів на схід від головного входу в будівлю інституту. Крім того, флюгер було розміщено на висоті 13 м від поверхні землі на даху двоповерхового флігеля, розташованого на північ від майданчика [11].

Регулярні спостереження на метеостанції розпочалися з січня 1885 р. Я.Е. Вінклеру збір інформації допомагали вести гімназисти. Складнощі початкового етапу функціо-

Працівники метеостанції в Ніжині
(керівник Я.Е. Вінклер стоїть крайній ліворуч)

нування метеостанції були пов'язані з тим, що (за свідченням Я.Е. Вінклера) не всі прилади були придбані за його замовленнями і не завжди відповідали своєму призначенню і через деякий час їх доводилося замінювати. Крім того, деякі прилади не були належним чином вивірені, або не мали визначених поправок, а відтак точність отриманих показників була сумнівною. Деякі прилади, які не мали таких поправок, доводилося дублювати іншими, наприклад, показники барометра перевірялися анероїдом Ф. Швабе, а потім анероїдом Нанде, причому останній під час пересилання поштою, як зазначав Я.Е. Вінклер, був пошкоджений [12]. Натомість ГФО наполягала на тому, що “корисними є тільки такі спостереження, які здійснюються з надійними приладами, встановленими за правилами інструкції” [13]. На виправлення цих недоліків метеоспостережень знадобився не один рік.

Незважаючи на те, що ще в березні 1885 р. директор ГФО Г. Вільд у своєму листі до директора Інституту писав про те, щоб “запропонувати п. Вінклеру щоби він спостерігав о 7-й год. ранку, о 1-й год. опівдні і о 9-й год. вечора і взагалі здійснював надалі спостереження за правилами інструкції” [14], – цього не робилося. Як пояснював сам керівник метеостанції, це було пов'язано з цілою низкою причин, які унеможлилювали дотримання інструкції ГФО. Подаємо його свідчення від 1896 р.:

Спостереження за минуле десятиліття (протягом 1885–1895 років – *авт.*) здійснювалося о 8-й год. ранку, о 2-й год. дня і о 8 год. вечора, а не о 7-й, 1-й і 9-й годинах з таких причин. По-перше, при відкритті станції я побоювався, що гімназисти (помічники Вінклера – *авт.*) зовсім відмовляться взимку о 7-й год. ранку робити спостереження і що запізнення гімназистів-спостерігачів на п'ятий урок викличе невдоволення з боку моїх колег. По-друге, за відсутності термографа мені тоді ще не було відомо, від якої системи спостережень отримується найточніша середньодобова температура. Нарешті, по-третє, вибрана мною система спостережень о 8 год., 2 год. і 8 год. була вказана інструкцією Бецольда метеорологічним станціям у Баварії, з тим, щоб при обрахуванні середньої температури звернути увагу і на мінімальну температуру повітря [15].

Щоправда, ще 1887 р. Яків Вінклер у доповідній записці директору Інституту М.Є. Скворцову прохав його “зробити розпорядження про занесення в мій формулярний список, що з січня 1885 р. мною здійснюються правильно (виділення наше – *авт.*) і безоплатно метеорологічні спостереження, які щомісячно відсилаються до Головної Фізичної Обсерваторії” [16]. Як бачимо, керівник метеостанції погрішив проти істини, наголошуючи на правильності ведення спостережень за перші два роки роботи. А в формулярному списку Я.Е. Вінклера, було зроблено такий запис: “З січня 1885 р. здійснює метеорологічні спостереження на метеорологічній станції при Ніжинській гімназії” [17].

У лютому 1889 р. з ГФО до Інституту надійшов лист, де, зокрема, зазначалося, що хоча спостереження зроблені на метеостанції в Ніжині і друкуються в “Летописях Главной Физической Обсерватории”, проте, вони були не зовсім порівнянні зі спостереженнями інших станцій внаслідок відступу від інструкцій ГФО. Керівництво ГФО вказувало, наприклад, що психрометрична будка побудована не зовсім відповідно до інструкції, а звіти за дощомір не дають висоти опадів у міліметрах. Крім того, у листі зазначалося, що показники сили вітру на флюгері не вивірені і відрізняються від показників інших станцій. ГФО прохала виправити ці недоліки і придбати нові прилади [18]. Проте комплексного підходу до виправлення недоліків роботи Яків Вінклер не

здійснював. Купівля нових приладів аж ніяк не компенсувала інших проблем. Це нагадувало латання “охримової свити” з відомої байки Л.І. Глібова.

Тому й не дивно, що вже 20 квітня того ж 1889 р. керівництво ГФО надіслало в Інститут нового листа, де констатувало що в інституті вже декілька років ведуться метеорологічні спостереження, проте, “на жаль, результати цієї праці втрачають своє значення внаслідок того, що спостереження здійснюються не зовсім відповідно з інструкцією Імператорської Академії Наук” [19]. ГФО вкотре прохала вести спостереження о 7-й год. ранку, о 1-й год. дня, 9-й год. вечора, як це робиться на всіх метеостанціях 2-го розряду. Якщо це буде реалізовано і в Ніжині, то ГФО висловлювала впевненість у тому, що “таким чином Інститутська станція увійде до мережі правильно організованих станцій 2-го розряду” [20]. Отже, недоліки метеостанції у Ніжині були очевидними і ГФО наполегливо прагнула їх виправити, оскільки це не давало можливість скласти цілісну картину метеорологічних спостережень, заважало створенню синоптичних карт тощо.

Одним із напрямків покращення роботи метеостанції у Ніжині було доручення Головної Фізичної Обсерваторії Якову Вінклеру попереджувати Управління залізниць про очікувані буревії, заметілі, опади та інші явища особливої сили, які могли б перешкодити нормальному руху на залізниці. Крім того, ГФО, у свою чергу, зобов'язала Управління залізниць передавати через залізничні станції керівникам метеостанцій копії всіх телеграм, які Обсерваторія надсилає Управлінню [21]. Таким чином, залізнична станція Ніжин стала надавати Я.Е. Вінклеру метеорологічну інформацію, яка спонукувала його до поглиблення досліджень, а також сприяла підвищенню точності прогнозу, оскільки він отримував інформацію про стан атмосфери на значній території.

Поряд з облаштуванням мережі метеостанцій та їх оснащенням, ГФО багато уваги надавала інспектуванню цих станцій. ГФО вважало за необхідне керівництво станціями не тільки шляхом письмового інструктажу з центру, а й безпосередніми вказівками та перевіркою роботи і навчанням на місцях. Це повинно було і значно покращити якість спостережень, і забезпечити більш тісний зв'язок спостерігачів із ГФО [22]. Такий підхід давав серйозне покращення метеорологічних спостережень, сприяв їх постановці на солідний науковий фундамент. Так, зокрема, у квітні 1886 р. член-кореспондент ГФО, інженер Р.Н.Савельєв відвідав метеостанцію в Ніжині і дав рекомендації стосовно приладів, які вже працювали на майданчику для спостережень [23].

Практичні потреби держави в отриманні інформації від метеорологічних станцій зумовлювали розширення їхньої мережі. Станом на 1894 р. кількість станцій, з яких ГФО отримувала інформацію, складала 2011, у т.ч. обсерваторій чи станцій 1-го розряду – 5, станцій 2-го розряду – 574, станцій 3-го розряду – 1432 [24].

Саме тоді підвищений інтерес до метеорологічної інформації стала виявляти Чернігівська губерньська земська управа. Неврожаї в губернії, а в північних повітах навіть і голодування на цьому ґрунті були досить частими, і земство шукало шляхи щодо підвищення врожайності та створення запасів хліба. Велика за площею губернія не мала достатньої кількості метеостанцій, які б давали прогнози для землеробів. Як писав Я.Е. Вінклер, “для найбільш ефективного розподілу своїх поточних занять землеробу особливо важливо вгадати, коли внаслідок цих змін (атмосфери – *авт.*) можна очікувати приходу дощової чи гарної погоди – раніше чи пізніше” [25]. Інтерес земської

управи до метеостанції в Ніжині втілювався передовсім у наданні станції чималої кількості різноманітних приладів за умови, що станція відтепер буде регулярно надавати метеорологічну інформацію також і управі. До речі, станом на липень 1903 р., коли Я.Е. Вінклер склав повноваження керівника метеостанції, вона мала такі прилади: психрометр (складався з двох термометрів), максимум-термометр, мінімум-термометр, чотири ґрунтових термометри, волосяний гігрометр, термометр на поверхні землі, пар дощомірів, флюгер з двома дошками, вимірювальний стакан, мірна рулетка, ртутний барометр, запасний металічний барометр, гігрограф, барограф і термограф. З перелічених приладів губернській земській управі належали: 4 ґрунтових термометри, ртутний барометр, барограф, термограф та психометрична будка [26].

Така увага з боку губернського земства надала станції нової фази розвитку. Відтепер тижневі звіти Я.Е. Вінклера надсилав до ГФО, а місячні до ГФО і Київської метеорологічної обсерваторії. Загальний огляд про стан погоди надсилався до редакції “Метеорологического вестника” і до Чернігівської губернської земської управи. Крім того, результати спостережень на метеостанції в Ніжині були представлені на стенді Всеросійської сільськогосподарської виставки у Москві в 1895 р. Стенд Я.Е. Вінклера отримав срібну медаль виставки [27].

Перехід станції на правильний (згідно з інструкцією) режим роботи і активність Я.Е. Вінклера з початку 1895 р. дозволили налагодити систематичний і, найголовніше, точний хід спостережень, що мало неабияке значення для всієї мережі метеостанцій Росії. Робота Я.Е. Вінклера була належним чином оцінена керівництвом Головної Фізичної Обсерваторії. За її поданням у червні 1896 р. Конференція Імператорської Академії Наук затвердила Я.Е. Вінклера кореспондентом ГФО [28], а коли в 1898 р. у Києві проходив X Всеросійський з’їзд природознавців, Яків Вінклер був обраний почесним секретарем секції фізики і географії, де була підсекція з метеорології [29].

Виступаючи на з’їзді, Я.Е. Вінклер за допомогою низки графіків представив коливання метеорологічних елементів у Ніжині за різні пори року (протягом років), а також коливання з року в рік стосовно врожайності зернових і щодо деяких захворювань різними хворобами. Співставляючи ці графіки для певної пори року, він прийшов до висновку, що зміни якогось метеорологічного елементу постійно супроводжувалися паралельними змінами якого-небудь виду врожайності чи захворювання. Цей збіг Я.Е. Вінклер вважав проявом причинного зв’язку між метеорологічними і біологічними явищами. Так він констатував, що від температури повітря залежать літні і зимові хвороби, від рівня ґрунтових вод – весняні хвороби, від кількості опадів – осінні і частково весняні хвороби, від атмосферного тиску і від вітрів – хронічні хвороби легень і висипний тиф, від хмарності і числа хмарних днів – дифтерит і грип. За весняні хвороби Я.Е. Вінклер мав на увазі малярію і висипний тиф, віспу, кір і хронічні хвороби легень; за літні – коклюш і дизентерію, за осінні – скарлатину, черевний тиф, дифтерит і круп, за зимові – запалення легень і грип. Такий розподіл впливав з розгляду річного перебігу захворюваності. Стосовно зернових, то виявилось, що вони страждають взагалі від засухи наприкінці квітня, у травні та на початку червня, а озимі, крім того, ще й від засухи під час висіву восени у другій половині серпня і першій половині вересня [30]. Виступ на з’їзді Я.Е. Вінклера викликав жваве обговорення і виступаючи здебільшого підтримали його висновки, вказуючи також і на інші способи обробки температур.

Раніше згадана співпраця Я.Е. Вінклера з губернським земством була взаємовигідною. Керівник метеостанції отримав додаткові можливості для ведення метеорологічних спостережень та їх систематизації. Результатом цього став вихід у світ (за підтримки земської управи) двох праць Я.Е. Вінклера: “Ход метеорологических элементов в Нежине” (Чернігів, 1896; 58 с.) та “Осадки и грозы в Нежине в связи с урожайностью Черниговской губернии” (Чернігів, 1898; 51 с.).

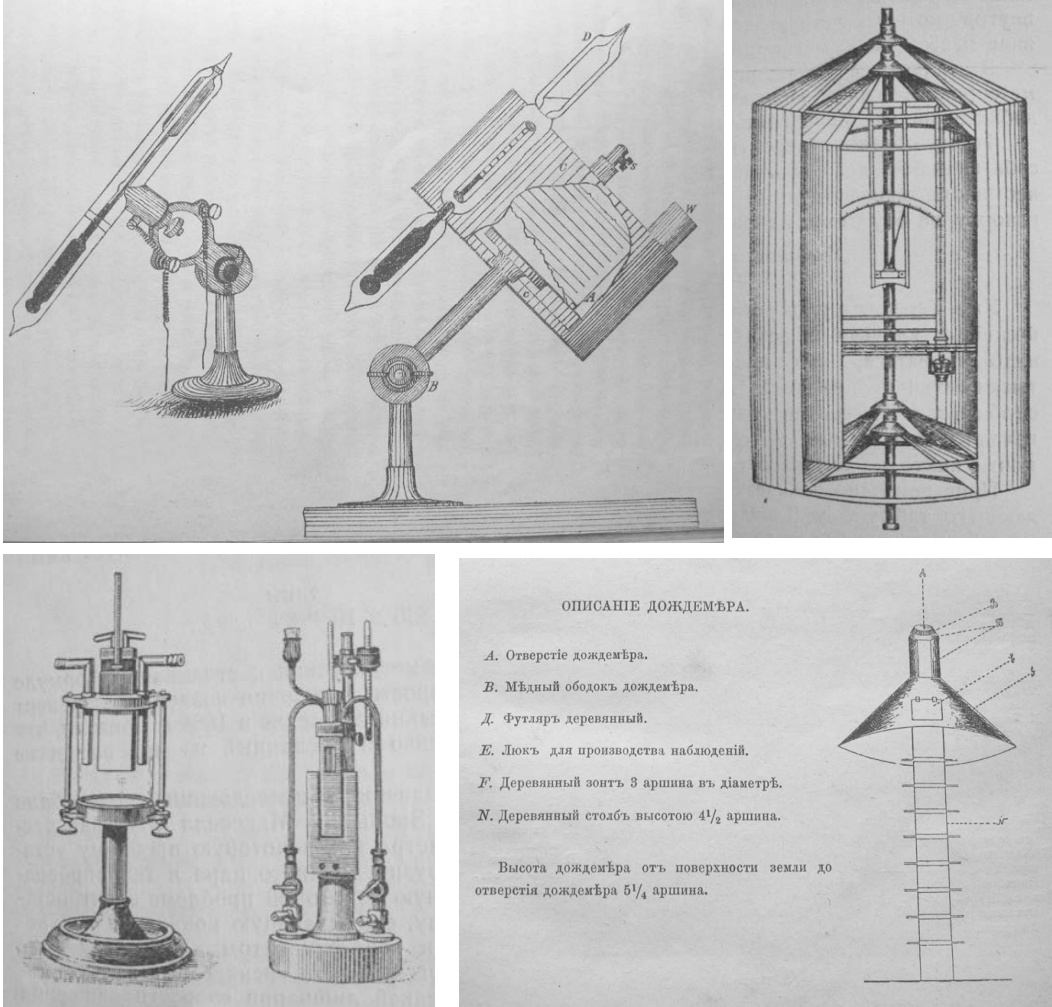
У цих працях (особливо в останній) Яків Вінклер систематизував і звів у таблиці результати спостережень Ніжинської метеостанції. Мабуть, найголовнішим тут було встановлення зв'язку та наслідків у збільшенні/зменшенні опадів для майбутніх врожаїв, напрямків (і зміни їх) вітрів, з'ясування гідрологічного режиму р. Остер, визначення середньомісячних і річних температур за 1885–1895 роки, підготовка таблиці середньої врожайності по Чернігівській губернії за 1885–1895 роки та багато іншого. Отже, практична метеорологія досить швидко стала давати відчутні позитивні результати у зв'язку із впровадженням даних спостережень і конкретних порад науки стосовно майбутніх врожаїв у землеробстві.

Проте, не треба думати, що метеостанція в Ніжині функціонувала завдяки піклуванню з боку тільки губернської земської управи. Основні видатки на роботу станції були з боку гімназії Інституту. Окрім придбання приладів, Правління Інституту щорічно надавало на потреби метеостанції 150–200 руб., які йшли на ремонт приладів, упорядкування майданчика для спостережень, на папір, платню черговим гімназістам (по 10–15 руб. на рік) та інші витрати. Для порівняння: наприкінці 90-х років XIX ст. видатки на обсерваторії (це станції 1-го розряду) при Юр'євському та Київському університетах склали 2000 і 800 руб. відповідно; Харківський університет надавав своїй метеостанції 100 руб. на рік, а в інших навчальних закладах – не більше 60 руб [31]. Отже, історико-філологічний інститут князя Безбородька та його гімназія щорічно витрачали досить немалі суми (значніші, ніж у більшості навчальних закладів) на метеорологічні спостереження, які, проте, не мали для них матеріальної вигоди, а були скоріше збитковими.

Ще більш збитковими, ніж поточні витрати, для Інституту були наслідки погрому метеорологічної станції восени 1901 р. Однієї вересневої ночі невідомо хто побив термометри на метеорологічному майданчику. Щоправда, тоді їх відразу замінили іншими і станція не призупиняла спостережень. У ніч з 25 на 26 листопада 1901 р. стався справжній розгром метеостанції. Як засвідчує рапорт Я.Е. Вінклера, тоді були розбиті обидва термометри у психрометричній будці, гігрометр, мінімум-термометр на поверхні землі, металеві мінімум-і-максимум-термометри, ґрунтові термометри (а їхні металеві оправи були зігнуті). Вартість розбитих приладів за оцінкою Я.Е. Вінклера складала 200 руб. [32]. Складеного протоколу про розгром метеостанції Яків Вінклер надіслав до ГФО. 11 січня 1902 р. директор ГФО акад. М. Рикачов надіслав листа директору Інституту Ф.Ф. Гельбке, у якому висловив жаль і занепокоєння фактичним знищенням метеостанції та запитував про можливість відновлення її роботи. М. Рикачов запевнив, що у випадку якщо Інститут не зможе придбати всі необхідні прилади, то ГФО надасть їх метеостанції [33].

Виникає слушне питання про виконавців цього погрому. У своєму рапорті на ім'я директора Інституту Яків Вінклер зауважував, що не підозрює в цьому ні гімназістів, ні міських жителів. Але серйозні підозри падали саме на гімназістів. Нічний сторож

Федір Дворник засвідчував, що о 23.30 25 листопада він обходив двір і чув брязкіт розбитого скла. Звернувши на алею вздовж огорожі, він мало не зіткнувся там з двома високими на зріст гімназистами. Гімназичну форму сторож чітко розрізнив навіть у темряві. За словами сторожа, гімназисти вийшли у хвіртку біля воріт і повернули до центру міста. Сторож не зупинив гімназистів, які щовечора заходили у двір Інституту, і нічого особливого того разу він не побачив [34].

Прилади та обладнання, котрі використовувалися на метеорологічній станції в Ніжині (зліва направо): геліограф Марінга; цинкова клітка для термометрів; гігрометри Дюфура й Аллюара; дощомір

Те, що Яків Вінклер, як ми зазначили, з самого початку відводив підозру від гімназистів, пояснюється тим, що він не хотів мотивувати скоєне помстою з боку гімназистів внаслідок його складних стосунків з вихованцями. Я.Е. Вінклер був гарним науковцем, але не дуже вправним викладачем і педагогом, якого учень гімназії 1890-х років В.В. Данилов (пізніше відомий науковець) називав у своїх спогадах “педагогічним ка-

том” [35]. За спогадами В.В. Данилова, “Яшка” (як зневажливо називали його гімназисти) входив до класу не з відкритим обличчям, не в життєрадісному настрої, що дуже впливає на працездатність учнів, а з лютим виразом і грізними очима. На порозі класу завжди зупинявся і роздивлявся, ніби очікував нападу, – приборкувачі левів і тигрів вільніше заходять до кліток хижаків. Сівши на кафедрі, розкривав “Календарь для учителей” Гельбке, де викладачі виставляли оцінки для себе, довго, пильно і мовчки вдивлявся у нього. Наступали нестерпні хвилини очікування. Учні ховалися, як страуси, за спинами товаришів, що сиділи попереду. Деякі хрестилися. Нарешті, після досить тривалої тиші, як із могили, глухо і придавлено вимовлялося чиєсь прізвище. Серце відривалося, коли це був ти. При поясненні нового Вінклер був поспішливим, ніколи не добивався дізнатися, чи всі учні зрозуміли і засвоїли його пояснення [36]. Одного разу, як згадував В.В. Данилов, з гімназії було виключено відразу десь з десятка учнів через незадовільні оцінки з математики.

Але повернемося до розгрому метеостанції у листопаді 1901 р. В.В. Данилов, говорячи про ймовірного руйнівника, писав, що “стоустая молва” називала учня, який мав і підходяще для такої справи прізвище – Пугачова. Через незадовільні оцінки з математики він підлягав виключенню і вирішив помститися Вінклеру за його жертви в минулому і теперішньому. Розповідали, що Вінклер побіг до поліції і прохав захисту. Проте, “поліцейське начальство, добре знаючи про його педагогічні подвиги, поставилося до цього з прохолодою. Ні про яке слідство ми не чули...” [37]. Якщо навіть відкинути якусь частку суб’єктивізму автора спогадів (В.В. Данилов сам ледве не став жертвою Я.Е. Вінклера – на екзамені з математики в 7-му класі Якова Вінклера не було (у нього померла мати) і замість нього екзамен приймав Б.К. Римша), то, враховуючи всі обставини, розгром метеостанції гімназистами через помсту видається дуже ймовірним.

31 січня 1902 р. директор інституту Ф.Ф. Гельбке повідомляв керівництву ГФО про те, що Правління Інституту знайшло можливим відремонтувати попсовані прилади чи закупити нові та асигнувало для цього необхідні кошти. Крім того, Правління тоді ухвалило зробити додаткову огорожу навколо метеостанції з колючої проволочки [38]. До спеціалізованого магазину Ф. Мюллера у Петербурзі було надіслано замовлення на цілу низку приладів загальною вартістю на 156 руб. [39]. У березні 1902 р. після тримісячної перерви метеостанція знову відновила повноцінний і регулярний збір інформації та надсилання отриманих результатів та звітів до відповідних інстанцій.

Відновлення роботи станції аж ніяк не означало подальше безхмарне її функціонування, оскільки чимало об’єктивних та суб’єктивних факторів загалом створювали конфліктну ситуацію. Ретельного слідства стосовно погрому станції і виявлення винуватця не було. Це означало, що відповідальні особи (поліції, Інституту, гімназії) вбачали винним (повністю чи частково) самого керівника метеостанції, який своєю роботою в гімназії спровокував цей погром. Стосунки Я.Е. Вінклера з колективом гімназії були теж досить напруженими (про що згадує В.В. Данилов) [40]. Мабуть, атмосфера недовіри була для Якова Вінклера очевидною. На жаль, ми не маємо документів, які б засвідчували цей стан чи його відсутність.

Разом з тим, не було несподіванки і в тому, що наприкінці 1902–1903 навчального року Я.Е. Вінклер подав заяву про звільнення з посади викладача гімназії та керівника

метеостанції у зв'язку з його переходом на посаду інспектора реального училища в м. Рівному. Про це ним було поінформовано також і керівництво ГФО. 30 липня 1903 р. за присутності інспектора метеостанцій ГФО Я.Е. Вінклер підписав акт про передачу Ніжинської метеостанції та всіх приладів бухгалтеру Інституту Д. Максимкову [41].

Протягом липня-серпня 1903 р. між Інститутом князя Безбородька і Головною Фізичною Обсерваторією тривало листування стосовно подальшої долі станції. ГФО прохала директора посприяти в тому, щоб хтось із викладачів взяв на себе спостереження і керівництво метеостанцією. 23 серпня 1903 р. керівництво ГФО отримало листа від директора Ф.Ф. Гельбке, де він інформував, що ніхто з викладачів не погодився замінити Я.Е. Вінклера і спостереження ведуться Д. Максимковим, який отримав інструкції стосовно роботи метеостанції від Якова Вінклера. На жаль, з наявних документів ми не можемо з'ясувати, якої повноти метеорологічна інформація надходила до ГФО після липня 1903 р. Проте, станція ще діяла, і в грудні 1903 р. ГФО надіслала до Ніжина новий волосяний гігrometer, а в січні 1904 р. прохала перенести геліограф із майданчика, оскільки він частково затінювався будинком Інституту і деревами, на дах будинку чи в якесь інше місце, де він міг протягом всього дня бути відкритим для сонячних променів [42].

18 лютого 1904 р. Правління Інститут обговорювало питання переносу геліографа на дах будівлі Інститут і прийшло до висновку про незручності та небезпеку такого місцезнаходження геліографа. Разом з тим, мабуть, дедалі частіше виникала думка про припинення взагалі функціонування метеостанції в садибі Інституту. Якщо жоден викладач гімназії не виявив бажання продовжити справу Я.Е. Вінклера, а бухгалтер Д. Максимков за своїми посадовими обов'язками був далеким від вивчення природи, а на додачу до всього Інститут і гімназія мали тільки зайвий клопіт і витрати, то доля метеостанції була передвизначеною.

Наступним логічним кроком директора Ф.Ф. Гельбке у справі метеостанції був запит від 31 березня 1904 р. до директора Ніжинського нижчого технічного училища імені А.Ф. Кушакевича В.І. Нечкіна відносно переміщення станції до цього училища. У своєму листі Ф.Ф. Гельбке відверто визнавав, що “метеорологічна станція не приносить ніякої користі для навчальної справи гімназії, а між тим на витрати по станції щорічно треба асигнувань 200 руб. зі спеціальних коштів гімназії на шкоду іншим невідкладним заходам” [43]. Ф.Ф. Гельбке пропонував училищу забрати метеостанцію до себе, оскільки в училищі було сільськогосподарське відділення і метеостанція була б необхідною потребою [44].

Цікаво, що В.І. Нечкін того ж дня (31 березня) надіслав Ф.Ф.Гельбке відповідь, де повідомляв про “свою згоду перенести в садибу ввіреного мені училища і взяти в своє завідування метеорологічну станцію” [45]. Після цього розпочалося листування в рамках трикутника: Інститут – ГФО – Попечитель Київського учбового округу, де всі три інстанції не висловили заперечення стосовно перенесення метеостанції в садибу училища імені А.Ф. Кушакевича. Проте, з власне перенесенням справа затягувалася, бо 5 червня 1904 р. В.І. Нечкін повідомив Ф.Ф. Гельбке, що училище на той момент не мало на те коштів і раніше серпня поточного року не вдасться це зробити [46]. Тільки у вересні 1904 р. метеостанція була перенесена до училища. Відтак, розпочався новий етап в історії метеорологічних спостережень у Ніжині, який продовжувався до 1918 р., коли хаос громадянської війни унеможливив і зробив непотрібною роботу метеостанції.

Історія метеостанції на території садиби Історико-філологічного Інститут князя Безбородька дає підстави зробити такі узагальнення:

– по-перше, метеостанція розпочала працювати у січні 1885 р, а припинила – у вересні 1904 р.;

– по-друге, перші десять років роботи метеостанції були не зовсім продуктивними, а де в чому й “холостими”, оскільки спостереження велися з порушенням інструкції ГФО;

– по-третє, практична зацікавленість губернського земства на початку 1890-х років у отриманні метеорологічної інформації зумовила якісний перехід до справді наукових спостережень на Ніжинській метеостанції;

– по-четверте, робота Я.Е. Вінклера після 1895 р. засвідчила належний рівень спостережень, що визнавалося Головною Фізичною Обсерваторією, а його узагальнення мали реальний практичний ефект для землеробства губернії;

– по-п’яте, погром метеостанції восени 1901 р. та наростання напруги у стосунках Я.Е. Вінклера з учнями і колективом гімназії зумовили його від’їзд із Ніжина та наступне перенесення метеостанції до технічного училища імені А.Ф. Кушакевича.

Використані джерела і література

1. *Нездюров Д.Ф.* Очерки развития метеорологических наблюдений в России. – Л., 1969. – С. 70–71.
2. Там само. – С. 72.
3. Там само. – С. 73.
4. Відділ забезпеченості збереження документів Чернігівського обласного державного архіву в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 1367, оп. 1, спр. 325, арк. 1–1 зв.
5. Там само, арк. 2.
6. Там само, арк. 3.
7. Там само, арк. 5.
8. Там само, арк. 12, 16.
9. Там само, арк. 5 зв.
10. Там само, арк. 7.
11. *Винклер Я.Э.* Ход метеорологических элементов в Нежине. – Чернигов, 1896. – С. 3–4.
12. Там само. – С. 4.
13. ВДАЧОН, ф. 1367, оп. 1, спр. 325, арк. 19.
14. Там само, арк. 19 зв.
15. *Винклер Я.Э.* Вказана праця. – С. 4–5.
16. ВДАЧОН, ф. 1367, оп. 1, спр. 325, арк. 39.
17. Там само, спр. 368, арк. 15 зв.
18. Там само, спр. 325, арк. 40–40 зв.
19. Там само, арк. 42.
20. Там само.
21. Там само, арк. 50.
22. *Нездюров Д.Ф.* Вказана праця. – С. 89.
23. ВДАЧОН, ф. 1367, оп. 1, спр. 325, арк. 28.
24. Разные новости // Метеорологический вестник. – 1897. – № 2. – С. 59.
25. *Винклер Я.Э.* Осадки и грозы в Нежине в связи с урожайностью Черниговской губернии. – Чернигов, 1898. – С. 13.
26. ВДАЧОН, ф. 1367, оп. 1, спр. 325, арк. 72–72 зв.
27. *Винклер Я.Э.* Ход метеорологических элементов... – С. 6.
28. ВДАЧОН, ф. 1367, оп. 1, спр. 368, арк. 15 зв.
29. X съезд естествоиспытателей // Метеорологический вестник. – 1898. – № 9. – С. 401.

30. Разные новости // Метеорологический вестник. – 1898. – № 10. – С. 440–441.
31. Разные новости // Метеорологический вестник. – 1897. – № 7. – С. 124–125.
32. ВДАЧОН, ф. 1367, оп. 1, спр. 325, арк. 54.
33. Там само, арк. 53.
34. Там само, арк. 57.
35. Фонди Музею історії Ніжинської вищої школи, “Данилов В.В. Нежинская гимназия в конце прошлого века. I. Преподаватели” [Рукопис], арк. 11.
36. Там само, арк. 6–7.
37. Там само, арк. 5–6.
38. ВДАЧОН, ф. 1367, оп. 1, спр. 325, арк. 59.
39. Там само, арк. 63–64.
40. Фонди Музею історії Ніжинської вищої школи, “Данилов В.В. Нежинская гимназия в конце прошлого века. I. Преподаватели” [Рукопис], арк. 6.
41. ВДАЧОН, ф. 1367, оп. 1, спр. 325, арк. 72–72 зв.
42. Там само, арк. 78, 80.
43. Там само, арк. 81.
44. Там само.
45. Там само, арк. 82.
46. Там само, арк. 90.

***Моціяка П.П.* Виникнення і перший період функціонування метеорологічної станції в Ніжині (1885–1904 роки)**

Нарис історії функціонування в Ніжині метеорологічної станції розкриває перший період її існування, коли вказана установа знаходилася у підпорядкуванні Ніжинської класичної гімназії. Охарактеризовані методи й форми метеорологічних спостережень, основні напрацювання й здобутки. Окремо автор зупинився на особистості першого керівника метеостанції – Я.Е. Вінклера.

Ключові слова: метеорологічна станція, Ніжин, Ніжинська класична гімназія, Головна Фізична Обсерваторія.

***Моціяка П.П.* Возникновение и первый период функционирования метеорологической станции в Нежине (1885–1904 гг.)**

Очерк истории функционирования в Нежине метеорологической станции раскрывает первый период ее существования, когда указанное учреждение находилось в подчинении Нежинской классической гимназии. Охарактеризованы методы и формы метеорологических наблюдений, основные наработки и достижения. Отдельно автор остановился на личности первого руководителя метеостанции – Я.Э. Винклера.

Ключевые слова: метеорологическая станция, Нежин, Нежинская классическая гимназия, Главная Физическая Обсерватория.

***Motsiyaka P.P.* Origin and first period of functioning of the meteorological station in Nizhyn (1885–1904)**

The essay of history of functioning in Nizhyn of the meteorological station is exposed by the first period of its existence, when the indicated establishment was in a submission Nizhyn Classic Gymnasium. Methods and forms of meteorological supervisions, basic works and achievements are described. Separately an author was stopped for personality of the first leader of weather-station – Ya.E. Vinkler.

Key words: meteorological station, Nizhyn, Nizhyn Classic Gimnasium, Main Physical Observatory.

Картини С.Ф. Шишка з “ніжинської” тематики: “Хутір Григорівка на р. Остер” (1954 р., полотно, олія) та “Опівдні в Ніжині” (1946 р., полотно, олія). Обидві впродовж останніх двох років виставлялися для продажу з аукціону, й нині, ймовірно, знаходяться в приватних колекціях (репродукції взяті з сайту інтернет-аукціону “Корнерс” [20.01.2011 р., <http://www.korners.com.ua/russian/painters/237/>])
(до статті *О. Пономар* (стор. 95–97))